

ORITUR SEQUITUR

De houding waaruit samenleving ontstaat

Proloog

Ieder tijdperk zoekt naar antwoorden.

Het ontwikkelt nieuwe inzichten, nieuwe technieken en nieuwe vormen van samenleven. Toch blijkt steeds opnieuw dat geen enkele samenleving uitsluitend door haar antwoorden wordt gedragen. Achter iedere vorm gaat een houding schuil. Achter iedere beschaving een wijze van leven.

De voorgaande ORITUR-traktaten onderzochten hoe architectuur, humaniteit en cultuur kunnen ontstaan. Langzaam tekende zich daarbij een eenvoudiger, maar fundamenteelere vraag af.

Waaruit ontstaat de houding zelf?

Deze vraag vormt het vertrekpunt van dit boek.

Niet om een nieuwe theorie te ontwikkelen.

Niet om een nieuw maatschappelijk programma voor te stellen.

Maar om aandacht te vragen voor datgene wat aan iedere vorm voorafgaat.

Misschien ontstaat een leefbare wereld niet doordat de mens haar ontwerpt.

Misschien ontstaat zij doordat hij zich opnieuw leert verhouden.

Wanneer die houding verandert, verandert ook het handelen.

En waar het handelen verandert, volgen uiteindelijk ook de vormen.

Daarmee is dit boek geen einde van de ORITUR-reeks.

Het is haar natuurlijke vervolg.

Voorwoord

ORITUR SEQUITUR vormt het sluitstuk van de ORITUR-reeks.

Waar *ARCHITECTVRA ORITUR*, *HVMANITAS ORITUR* en *CVLTVRA ORITUR* de oorsprong van architectuur, humaniteit en cultuur onderzochten, richt dit boek zich op de grondhouding waaruit deze werkelijkheden kunnen ontstaan. Niet de vorm staat daarom centraal, maar de mens die haar draagt.

Dit traktaat is geen samenvatting van de voorgaande boeken. Evenmin vormt het een nieuwe filosofie of een alternatief maatschappelijk model. Het probeert slechts een eenvoudige waarneming onder woorden te brengen: duurzame vormen van samenleven ontstaan niet uit systemen alleen, maar uit de wijze waarop mensen zich tot zichzelf, tot elkaar en tot de werkelijkheid verhouden.

De beschouwingen in dit boek zijn bewust beknopt gehouden. Zij willen geen sluitende antwoorden geven, maar ruimte scheppen voor aandacht, herkenning en verdere overweging. Misschien ligt juist daarin hun betekenis.

Zoals de voorgaande traktaten is ook dit boek ontstaan uit een langdurige dialoog tussen ervaring, reflectie en gesprek. Het pretendeert daarom niet het laatste woord te spreken. Integendeel. Het nodigt de lezer uit de vraag naar de oorsprong van onze houding opnieuw aan zichzelf te stellen.

Want wat werkelijk ontstaat, laat zich uiteindelijk niet afdwingen.

Het vraagt slechts dat de mens bereid blijft zich te verwonderen, zich af te stemmen en verantwoordelijkheid te dragen.

Misschien volgt daaruit alles wat werkelijk van betekenis is.

Inleiding

Niet de vorm, maar de houding

De mens heeft altijd geprobeerd de wereld te begrijpen.

Hij beschrijft haar geschiedenis aan de hand van gebeurtenissen. Hij ordent haar aan de hand van instituties. Hij verklaart haar vanuit ideeën, macht, economie of techniek.

Daardoor ontstaat gemakkelijk de indruk dat de geschiedenis wordt gevormd door systemen.

Toch laat een aandachtige beschouwing iets anders zien.

Voordat een samenleving verandert, verandert haar houding.

Voordat een religie een instituut wordt, is zij een gemeenschap.

Voordat politiek een bestuursvorm wordt, is zij een wijze van samenleven.

Voordat economie een systeem wordt, is zij vertrouwen tussen mensen.

Voordat wetenschap een discipline wordt, is zij verwondering.

Voordat architectuur een vakgebied wordt, is zij de menselijke wijze van bewonen.

Steeds blijkt hetzelfde patroon zichtbaar te worden.

Niet de vorm ontstaat eerst.

De houding gaat eraan vooraf.

Dat lijkt een eenvoudige constatering, maar haar betekenis reikt ver.

Wanneer de aandacht zich uitsluitend richt op de vorm, probeert men de wereld te verbeteren door nieuwe systemen te ontwerpen. Nieuwe regels worden ingevoerd. Nieuwe organisaties opgericht. Nieuwe methoden ontwikkeld. Nieuwe theorieën geformuleerd.

Soms brengen zij verbetering.

Vaak ook niet.

Niet omdat de vorm onbelangrijk is.

Maar omdat iedere vorm uiteindelijk de uitdrukking is van een houding die eraan voorafgaat.

Verandert de houding niet, dan verandert de vorm slechts tijdelijk.

Na verloop van tijd neemt zij opnieuw dezelfde eigenschappen aan als de houding waaruit zij voortkwam.

Misschien verklaart dit waarom zoveel maatschappelijke vernieuwingen aanvankelijk hoopvol beginnen, maar geleidelijk verstarren.

Niet doordat de oorspronkelijke bedoeling verkeerd was.

Maar doordat de levende houding langzaam plaatsmaakt voor procedures, organisaties en systemen.

Hetzelfde geldt voor religie.

Voor politiek.

Voor onderwijs.

Voor wetenschap.

Voor kunst.

Voor recht.

Voor architectuur.

Geen van deze werkelijkheden begint als systeem.

Zij beginnen als een wijze waarop mensen zich tot elkaar, tot de wereld en tot de toekomst verhouden.

Daarom richt dit boek zich niet in de eerste plaats op instituties.

Ook niet op maatschappelijke modellen.

En evenmin op een nieuwe filosofie over de toekomst.

Het onderzoekt een eenvoudiger vraag.

Welke houding maakt het ontstaan van een levende samenleving mogelijk?

Die vraag is niet nieuw.

Misschien behoort zij zelfs tot de oudste vragen van de mensheid.

Toch lijkt iedere tijd haar opnieuw te moeten stellen.

Ook onze tijd.

Niet omdat eerdere generaties hebben gefaald.

Maar omdat iedere generatie opnieuw moet ontdekken dat het leven zich uiteindelijk niet laat produceren.

Het kan slechts ontstaan.

Misschien ligt juist daarin de betekenis van het woord *oritur*.

Niet als begrip.

Niet als theorie.

Maar als herinnering aan een werkelijkheid die ouder is dan iedere beschaving.

Alles wat werkelijk leeft, ontstaat.

En alles wat ontstaat, vraagt om een houding waarin het kan groeien.

Dat is de zoektocht die in de volgende hoofdstukken wordt ondernomen.

DEEL I

De wording van de beschaving

I - DE HOUDING

De voorgaande traktaten onderzochten het ontstaan van architectuur, humaniteit en cultuur. Daarbij keerde steeds dezelfde waarneming terug. Geen van deze werkelijkheden ontstaat uit een systeem, een theorie of een organisatie. Steeds blijkt een menselijke houding aan hun oorsprong te liggen.

Deze houding laat zich niet gemakkelijk definiëren. Zij is geen methode en evenmin een ideologie. Zij is de wijze waarop de mens zich verhoudt tot zichzelf, tot de ander, tot de wereld en tot datgene wat hem overstijgt. Pas vanuit deze verhouding ontstaan gemeenschap, cultuur en uiteindelijk de vormen waarin beschaving zich organiseert.

Wie de geschiedenis uitsluitend leest aan de hand van haar instituties, ziet vooral het resultaat. Dit hoofdstuk richt zich op datgene wat daaraan voorafgaat. De volgende paragrafen beschrijven daarom geen afzonderlijke onderwerpen, maar verschillende aspecten van één en dezelfde grondhouding. Samen vormen zij de oorsprong waaruit iedere levende beschaving zich ontwikkelt.

Spiritualiteit

Iedere menselijke beschaving begint met verwondering over het bestaan. Nog voordat religies ontstonden, kende de mens de ervaring dat de werkelijkheid groter is dan hijzelf. Spiritualiteit is daarom geen religie, maar de openheid voor het mysterie van het bestaan. Zij vraagt niet om zekerheid, maar om ontvankelijkheid. Uit deze grondhouding ontstonden later de religieuze tradities.

Ontmoeting

De mens leeft niet alleen in verhouding tot het bestaan, maar ook tot de ander. Werkelijke ontmoeting begint waar de ander niet wordt beoordeeld of gebruikt, maar erkend. Uit ontmoeting groeit gemeenschap. Pas daarna ontstaan bestuur, afspraken en uiteindelijk politiek. De gemeenschap gaat aan haar organisatie vooraf.

Vertrouwen

Gemeenschap kan slechts blijven bestaan waar vertrouwen groeit. Vertrouwen laat zich niet afdwingen; het ontstaat doordat mensen betrouwbaar blijken te zijn. Vanuit vertrouwen worden samenwerking, handel en economie mogelijk. Waar vertrouwen verdwijnt, neemt controle geleidelijk zijn plaats in.

Verwondering

Verwondering opent de weg naar kennis. De mens vraagt voordat hij weet. Daarom begint wetenschap niet met antwoorden, maar met vragen. Zolang wetenschap haar oorsprong in verwondering bewaart, blijft zij levend. Wanneer zij uitsluitend zekerheid zoekt, dreigt zij de vraag te vergeten waaruit zij ooit is ontstaan.

Verbeelding

Niet alles wat de mens ervaart laat zich verklaren. Daarom vertelt hij verhalen, maakt muziek, tekent en bouwt. Verbeelding geeft vorm aan betekenis. Uit deze houding ontwikkelen zich kunst en cultuur. Zij maken het onzichtbare niet zichtbaar, maar wel ervaarbaar.

Rechtvaardigheid

Waar mensen samenleven, ontstaan onvermijdelijk verschillen. Niet ieder verlangen kan gelijktijdig worden vervuld en niet ieder conflict laat zich vermijden. Rechtvaardigheid ontstaat daarom niet uit de wet, maar uit het verlangen de gemeenschap te bewaren. Pas later worden afspraken vastgelegd, regels geformuleerd en rechtssystemen ontwikkeld. De wet is de vorm; rechtvaardigheid is de houding die haar betekenis geeft. Wanneer de wet belangrijker wordt dan de gemeenschap die zij dient, dreigt de vorm haar oorsprong te vergeten.

Vorming

Iedere generatie ontvangt een wereld die zij niet zelf heeft gemaakt. Zij ontvangt een taal, een geschiedenis, gebruiken en ervaringen. Vorming is daarom meer dan onderwijs; zij is het doorgeven van een wijze van leven. Kennis kan worden overgedragen, maar houding wordt vooral voorgeleefd. Niet de hoeveelheid

kennis bepaalt de kwaliteit van een beschaving, maar de wijze waarop zij haar wijsheid weet door te geven. Iedere samenleving leeft uiteindelijk van de vorming van haar mensen.

Vakmanschap

Vorming krijgt haar betekenis in het handelen. Vakmanschap begint daarom niet met techniek, maar met aandacht. De mens leert luisteren voordat hij ingrijpt. Hij leert het materiaal kennen, de plaats begrijpen en de werkelijkheid respecteren. Techniek vergroot de mogelijkheden van de mens, maar vakmanschap bepaalt de wijze waarop deze mogelijkheden worden gebruikt. Waar aandacht verdwijnt, blijft techniek over. Waar aandacht blijft bestaan, krijgt techniek betekenis.

Verbondenheid

De mens leeft niet los van zijn omgeving. Hij bouwt een huis, bewerkt de aarde en herkent de plaats waar hij thuishoort. Zo ontstaat verbondenheid. Een landschap is daarom niet slechts natuur en evenmin uitsluitend cultuur. Het is de levende betrekking tussen mens en omgeving. Niet de plaats alleen vormt de mens, maar ook de mens geeft betekenis aan de plaats die hij bewoont. Vanuit deze wederkerigheid ontstaat leefbaarheid.

Continuïteit

Beschaving ontstaat niet doordat iedere generatie opnieuw begint. Zij groeit doordat mensen ontvangen, bewaren en verder dragen wat werkelijk van waarde is. Continuïteit betekent daarom niet het vasthouden aan het verleden, maar het levend houden van de oorsprong. Erfgoed is slechts de zichtbare uitdrukking daarvan. Waar de houding wordt doorgegeven, kan ook de vorm zich blijven vernieuwen.

Wanneer de vorm de houding vergeet

Iedere levende houding zoekt uiteindelijk een vorm. Dat is haar kracht, maar ook haar kwetsbaarheid. De vorm wil bewaren wat ontstaan is, maar kan zich geleidelijk losmaken van haar oorsprong. Dan wordt het middel een doel. Organisatie verdringt gemeenschap. Controle verdringt vertrouwen. Productie verdringt vakmanschap. Niet omdat de vorm verkeerd is, maar omdat zij vergeet waaruit zij is voortgekomen. Iedere

beschaving kent dit gevaar. Misschien is het de belangrijkste opgave van iedere generatie de oorsprong steeds opnieuw te herkennen.

De toekomst

De toekomst ontstaat niet vanzelf. Zij laat zich evenmin ontwerpen alsof zij een systeem zou zijn. Iedere duurzame toekomst begint opnieuw met een menselijke houding. Spiritualiteit, ontmoeting, vertrouwen, verwondering, verbeelding, rechtvaardigheid, vorming, vakmanschap, verbondenheid en continuïteit vormen samen geen programma, maar een wijze van leven. Misschien ligt juist daarin de betekenis van *sequitur*. Niet dat de toekomst vastligt, maar dat zij volgt uit de houding waarmee de mens zich tot zichzelf, de ander en de wereld verhoudt.

DEEL II

De mens als betrekking

II - WAT IS EEN HOUDING

Ieder mens spreekt over houding. Wij herkennen een open houding, een afwijzende houding, een zorgzame houding of een onverschillige houding. Toch staan wij zelden stil bij de vraag wat een houding eigenlijk is.

Gewoonlijk denken wij dat een houding iets persoonlijks is. Alsof zij uitsluitend uit onszelf voortkomt. Misschien is het tegenovergestelde waar. Misschien ontstaat een houding juist doordat de mens zich voortdurend verhoudt tot de werkelijkheid waarin hij leeft.

Geen mens begint bij zichzelf. Vanaf het eerste ogenblik is hij omgeven door anderen. Hij leert spreken doordat anderen tot hem spreken. Hij leert vertrouwen doordat iemand hem vertrouwen schenkt. Hij leert onderscheiden doordat anderen hem voorgaan. Zijn leven begint niet met zelfstandigheid, maar met ontvangen.

Misschien is de mens daarom niet allereerst een zelfstandig wezen, maar een wezen dat leeft in betrekking. Tot zichzelf. Tot de ander. Tot de wereld. Tot de tijd waarin hij leeft. En voor velen ook tot datgene wat het menselijk bestaan overstijgt.

Uit deze betrekkingen groeit langzaam een houding. Niet als een verzameling opvattingen, maar als een wijze van aanwezig zijn. De mens leert kijken, luisteren, spreken en handelen. Lang voordat hij een theorie over het leven ontwikkelt, heeft hij reeds een houding aangenomen.

Juist daarom laat een houding zich niet eenvoudig veranderen. Zij verandert niet doordat de mens een nieuwe overtuiging kiest. Zij verandert wanneer de wijze waarop hij zich tot de werkelijkheid verhoudt verandert.

Misschien ligt daarin de oorsprong van iedere werkelijke vernieuwing. Niet het handelen verandert als eerste. Ook niet de organisatie of het systeem. Eerst verandert de betrekking. Vervolgens de houding. Pas daarna verandert het handelen. En uiteindelijk verandert ook de vorm.

Misschien is dat de eenvoudigste verklaring voor het ontstaan én het voortbestaan van een beschaving.

III - AFSTEMMING

Wanneer een houding ontstaat uit de wijze waarop de mens zich tot de werkelijkheid verhoudt, rijst vanzelf de vraag hoe deze verhouding gestalte krijgt. Misschien is daarop slechts één eenvoudig antwoord mogelijk: door afstemming.

Afstemming is geen techniek en evenmin een methode. Zij laat zich niet leren als een verzameling regels. Zij begint met de bereidheid de werkelijkheid tegemoet te treden voordat wij haar proberen te veranderen. Wie zich afstemt, luistert eerst. Hij kijkt aandachtig. Hij probeert te verstaan wat zich aandient.

Deze houding vraagt bescheidenheid. De werkelijkheid is immers altijd groter dan ons begrip ervan. Geen mens overziet haar volledig. Juist daarom begint afstemming niet met handelen, maar met aandacht. Niet omdat handelen onbelangrijk zou zijn, maar omdat ieder handelen dat niet aan de werkelijkheid is ontleend, gemakkelijk zijn doel voorbij schiet.

Afstemming betekent ook niet dat de mens zich passief aan de werkelijkheid overgeeft. Zij vraagt juist een actieve betrokkenheid. De musicus stemt zijn instrument om te kunnen spelen. De bouwer onderzoekt de plaats om verantwoord te kunnen bouwen. De arts luistert om zorgvuldig te kunnen behandelen. In al deze gevallen gaat de afstemming aan het handelen vooraf.

Misschien geldt dit voor iedere menselijke activiteit. Wie de werkelijkheid eerst probeert te verstaan, handelt anders dan wie haar onmiddellijk wil beheersen. Hij zoekt niet naar de snelste oplossing, maar naar de juiste verhouding. Daardoor ontstaat ruimte voor onderscheid, voor maat en voor zorgvuldigheid.

Afstemming is daarom geen doel op zichzelf. Zij is de voorwaarde waaronder verantwoord handelen mogelijk wordt. Waar deze houding ontbreekt, nemen gewoonte, haast of controle gemakkelijk haar plaats in. Waar zij aanwezig blijft, kan de mens telkens opnieuw ontdekken wat een situatie werkelijk vraagt.

Misschien is afstemming daarom geen eigenschap van enkele mensen, maar een mogelijkheid die ieder mens in zich draagt. Zij vraagt geen bijzondere aanleg, maar de bereidheid zich steeds opnieuw open te stellen voor de werkelijkheid. Juist daarin ligt haar eenvoud én haar betekenis.

Vanuit deze afstemming groeit als vanzelf de bereidheid verantwoordelijkheid te dragen. Niet omdat zij wordt opgelegd, maar omdat de mens zich verbonden weet met datgene waarop hij zich heeft afgestemd.

IV - VERANTWOORDELIJKHEID

Verantwoordelijkheid is geen last die de mens wordt opgelegd. Zij ontstaat wanneer hij zich werkelijk verbonden weet met datgene wat hem is toevertrouwd. Wie zich heeft afgestemd op de werkelijkheid, ontdekt dat zijn handelen nooit zonder gevolgen blijft. Iedere keuze werkt door, niet alleen in het eigen leven, maar ook in dat van anderen.

Daarom begint verantwoordelijkheid niet met plicht, maar met betrokkenheid. Zij vraagt geen voortdurende controle, maar een innerlijk besef dat vrijheid altijd samenhangt met de gevolgen van het eigen handelen. Wie verantwoordelijkheid draagt, handelt niet uit angst voor regels, maar uit zorg voor de werkelijkheid waarvan hij deel uitmaakt.

Deze houding verandert ook de betekenis van vrijheid. Vrijheid is niet de mogelijkheid alles te doen wat men wil. Zij is de ruimte om datgene te doen wat juist is. Zonder verantwoordelijkheid verliest vrijheid haar richting. Zonder vrijheid verwordt verantwoordelijkheid tot dwang. Beide kunnen slechts bestaan wanneer zij elkaar in evenwicht houden.

Misschien is dat de reden waarom een levende beschaving niet allereerst behoefte heeft aan steeds meer regels, maar aan mensen die verantwoordelijkheid willen dragen. Geen wet kan die bereidheid afdwingen. Zij groeit slechts waar mensen zich verbonden weten met elkaar, met hun omgeving en met de toekomst die zij gezamenlijk voorbereiden.

Verantwoordelijkheid vraagt daarom niet om volmaaktheid. Zij vraagt slechts dat de mens bereid blijft rekenschap af te leggen van zijn handelen. Niet omdat hij alles beheerst, maar omdat hij beseft dat ook hij deel uitmaakt van een groter geheel. Juist daarin ligt haar menselijke maat.

Misschien is verantwoordelijkheid daarom geen beperking van de vrijheid, maar haar voltooiing. Waar de mens verantwoordelijkheid leert dragen, ontstaat ruimte voor vertrouwen. En waar vertrouwen groeit, kan ook een gemeenschap zich blijven vernieuwen.

V - MAAT

Verantwoordelijkheid vraagt om onderscheid. Niet alles wat mogelijk is, blijkt ook wenselijk. De mens wordt daarom voortdurend uitgenodigd de juiste maat te zoeken.

Maat beperkt de mens niet. Zij geeft richting aan zijn handelen. Wie maat weet te houden, zoekt niet naar het uiterste, maar naar het passende. Hij handelt niet vanuit overvloed of tekort, maar vanuit evenwicht.

Deze maat laat zich niet vastleggen in regels. Wat in de ene situatie juist is, kan in een andere tekortschieten. Daarom vraagt maat steeds opnieuw om afstemming, aandacht en verantwoordelijkheid. Zij is geen vaste norm, maar een levende oefening.

Misschien is juist daardoor maat een voorwaarde voor vrijheid. Niet omdat vrijheid grenzen nodig heeft, maar omdat zij zonder maat gemakkelijk haar eigen doel voorbijgaat. Waar iedere begrenzing verdwijnt, verdwijnt uiteindelijk ook het onderscheid tussen wat opbouwt en wat afbreekt.

De geschiedenis laat zien dat beschavingen groeien wanneer zij maat weten te bewaren. Niet doordat zij ontwikkeling tegenhouden, maar doordat zij richting weten te geven aan verandering. Maat remt de toekomst niet af; zij maakt haar bewoonbaar.

Misschien is maat daarom geen beperking van het leven, maar een uitdrukking van wijsheid. Zij helpt de mens te onderscheiden wat werkelijk bijdraagt aan een leefbare wereld. Juist daardoor blijft ontwikkeling verbonden met haar oorsprong.

VI - WIJSHEID

Maat is geen bezit. Zij vraagt om onderscheid. Daarom kan de mens niet volstaan met kennis alleen. Hij moet ook leren oordelen.

Wijsheid begint waar kennis en ervaring elkaar ontmoeten. Zij zoekt niet naar het volmaakte antwoord, maar naar het antwoord dat recht doet aan de werkelijkheid. Iedere situatie vraagt immers iets anders. Wat gisteren juist was, hoeft dat vandaag niet meer te zijn.

Daarom laat wijsheid zich niet verzamelen zoals informatie. Zij groeit langzaam. Door aandacht. Door ervaring. Door luisteren. En soms ook door vergissingen. Niet iedere fout is een mislukking. Sommige fouten leren de mens beter zien.

Misschien is dat de reden waarom wijsheid altijd iets bescheiden behoudt. Zij weet dat de werkelijkheid groter blijft dan het menselijk inzicht. Juist daardoor blijft zij open voor wat zich opnieuw aandient. Zij oordeelt, maar veroordeelt niet te snel. Zij handelt, maar zonder de overtuiging alles te beheersen.

Een beschaving die wijsheid hoogacht, zoekt daarom niet alleen naar vooruitgang, maar ook naar inzicht. Zij waardeert niet uitsluitend het nieuwe, maar ook de ervaring. Niet omdat het verleden altijd gelijk heeft, maar omdat iedere generatie voortbouwt op wat eerdere generaties hebben geleerd.

Misschien is wijsheid daarom geen eindpunt, maar een voortdurende oefening. Zij houdt de mens ontvankelijk voor de werkelijkheid en helpt hem telkens opnieuw de juiste maat te vinden. Juist daardoor blijft ook de houding levend waaruit iedere beschaving steeds opnieuw ontstaat.

VII - DIENSTBAARHEID

Wijsheid blijft onvolledig zolang zij niet zichtbaar wordt in het handelen. De mens leert niet om meer te weten dan anderen, maar om beter te kunnen dienen.

Dienstbaarheid wordt gemakkelijk verkeerd begrepen. Zij vraagt niet dat de mens zichzelf wegcijfert of zijn eigen betekenis opgeeft. Integendeel. Juist wie zijn plaats kent, kan zich met overtuiging inzetten voor datgene wat hem is toevertrouwd.

Iedere beschaving leeft uiteindelijk van mensen die hun taak niet uitsluitend voor zichzelf vervullen. De ouder dient het kind. De leraar dient de leerling. De arts dient de patiënt. De bestuurder dient de gemeenschap. De bouwer dient de plaats. Niet omdat zij minder zijn dan anderen, maar omdat hun handelen gericht is op iets dat groter is dan henzelf.

Misschien ligt juist daarin de waardigheid van dienstbaarheid. Zij vraagt geen ondergeschiktheid, maar betrokkenheid. Niet het eigen belang verdwijnt, maar het krijgt zijn juiste plaats binnen een groter geheel.

Waar dienstbaarheid verdwijnt, verandert werk gemakkelijk in een middel om uitsluitend het eigen doel te bereiken. Waar zij aanwezig blijft, ontvangt ook het dagelijkse handelen betekenis. Dan wordt iedere taak, hoe eenvoudig ook, een bijdrage aan het leven van anderen.

Misschien is dienstbaarheid daarom geen afzonderlijke deugd. Zij is de natuurlijke vrucht van een houding die zich heeft leren afstemmen, verantwoordelijkheid heeft leren dragen en wijsheid heeft leren zoeken. Juist daardoor blijft de mens bouwen aan een wereld die niet alleen bruikbaar is, maar ook leefbaar.

VIII - TOEWIJDING

Misschien komen alle voorgaande beschouwingen uiteindelijk in één houding samen. Niet in een nieuwe gedachte, maar in een wijze van leven. Die houding zou men toewijding kunnen noemen.

Toewijding vraagt geen bijzondere gaven. Zij vraagt slechts dat de mens zich met heel zijn aandacht verbindt aan datgene wat hem is toevertrouwd. Niet vluchtig, maar blijvend. Niet uit dwang, maar uit overtuiging.

Wie zich toewijdt, zoekt niet voortdurend naar zichzelf. Hij zoekt ook niet naar erkenning. Zijn aandacht is gericht op de werkelijkheid waarvoor hij verantwoordelijkheid draagt. Juist daardoor krijgt ook zijn eigen leven betekenis.

Misschien is dit de diepste samenhang tussen bouwen, opvoeden, besturen, genezen, onderzoeken en scheppen. Zij vragen ieder om kennis en vaardigheid, maar geen daarvan kan zonder toewijding werkelijk tot bloei komen.

Toewijding maakt het gewone bijzonder. Niet doordat het werk verandert, maar doordat de mens zelf anders aanwezig is in wat hij doet. Daardoor krijgt ook het dagelijkse handelen een betekenis die verder reikt dan het ogenblik.

Misschien laat juist toewijding zien dat een houding nooit een bezit is. Zij moet iedere dag opnieuw worden geleefd. Iedere ontmoeting vraagt haar opnieuw. Iedere beslissing eveneens.

Daarom is toewijding misschien geen eindpunt, maar een voortdurend begin. Steeds opnieuw wordt de mens uitgenodigd zich af te stemmen op de werkelijkheid, verantwoordelijkheid te dragen, maat te bewaren en wijsheid te zoeken.

Misschien ontstaat juist daar de toekomst. Niet als gevolg van een plan, maar als vrucht van een houding die zich iedere dag opnieuw laat vernieuwen.

Misschien is dat uiteindelijk ook de eenvoudigste betekenis van toewijding. Niet dat de mens zich opoffert, maar dat hij zich met heel zijn bestaan verbindt aan datgene wat hem is toevertrouwd. Wie zo leeft, ontdekt misschien dat al deze beschouwingen uiteindelijk naar één werkelijkheid verwijzen. Een werkelijkheid waarvoor de mens door de eeuwen heen vele woorden heeft gevonden. Misschien is het eenvoudigste woord daarvoor nog altijd: **liefde**.

IX - SLOT

Aan het begin van dit boek werd de vraag gesteld waaruit een beschaving ontstaat.

Niet om een nieuwe theorie te ontwikkelen, maar om opnieuw te kijken naar iets dat zo vanzelfsprekend lijkt dat het gemakkelijk aan onze aandacht ontsnapt.

Langzaam werd zichtbaar dat geen enkele beschaving begint met haar vormen. Niet de gebouwen, de wetten, de instituties of de technieken vormen haar oorsprong. Zij zijn de zichtbare uitdrukking van iets dat daaraan voorafgaat.

Iedere beschaving begint met een houding.

Deze houding laat zich niet organiseren. Zij laat zich evenmin afdwingen. Zij ontstaat telkens opnieuw in de wijze waarop mensen zich verhouden tot zichzelf, tot elkaar, tot de wereld en tot datgene wat hun bestaan overstijgt.

Wanneer deze houding levend blijft, kunnen ook de vormen zich blijven vernieuwen. Wanneer zij verdwijnt, blijven de vormen nog enige tijd bestaan, maar verliezen zij langzaam hun betekenis.

Misschien ligt juist daarin de opgave van onze tijd. Niet allereerst nieuwe systemen ontwerpen of bestaande systemen bestrijden, maar opnieuw aandacht schenken aan de houding waaruit iedere menselijke samenleving haar levenskracht ontvangt.

Daarmee keert dit boek terug naar zijn begin.

Niet omdat de cirkel gesloten is, maar omdat iedere nieuwe generatie opnieuw aan het begin staat.

Iedere tijd zal haar eigen vragen stellen.

Iedere samenleving zal haar eigen antwoorden zoeken.

Toch verandert één werkelijkheid nauwelijks.

Niet de vorm draagt de houding.

De houding draagt de vorm.

Misschien is dat de eenvoudigste gedachte die dit boek wil doorgeven.

Niet als conclusie.

Maar als uitnodiging.

Want de toekomst ontstaat niet uit wat de mens bedenkt.

Zij volgt uit de wijze waarop hij leeft.

ORITUR.

SEQUITUR.

COLOFON

ORITVR SEQUITUR

De houding waaruit samenleving ontstaat

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave van de ORITVR-reeks

Juli 2026

Deze uitgave is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI). De gedachtevorming ontwikkelde zich gedurende deze dialoog. De selectie, ordening, samenhang en uiteindelijke inhoud van deze uitgave berusten onder verantwoordelijkheid van Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen die de wet toestaat.

Citeren uit deze uitgave is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.